

Реалізація академічної мобільності студентів: методологічні підходи

Анастасія-Марія Чубінська¹, Віталій Гучко²

Опубліковано	Секція	УДК
08.10.2023	Освіта/Педагогіка	378.14

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8433993>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена висвітленню актуальної проблеми вищої освіти – академічної мобільності. *Мета статті* полягає у дослідженні методологічних підходів, покладених в основу реалізації академічної мобільності студентів. Виконано аналіз наукової літератури з проблеми дослідження. З'ясовано, що проблема академічної мобільності студентської молоді вивчається дослідниками, що є представниками різних галузей знань та з різних перспектив: роль академічної мобільності з перспективи державного управління, економіки, педагогіки, права, міжнародних відносин, філософії, психології; тенденції розвитку та реалізації академічної мобільності у міжнародному просторі вищої освіти; вітчизняний досвід реалізації академічної мобільності; теоретичні та методологічні основи проблеми дослідження тощо. На основі опрацювання науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, з'ясовано, що академічна мобільність як явище педагогічної дійсності розглядається з перспективи різних галузей наукового знання, а в його основу її реалізації покладено низку методологічних підходів. Сформовано висновок про те, що феномен академічної мобільності аналізують з політичної перспективи; економічної перспективи; соціальної перспективи; демографічної перспективи; педагогічної перспективи. Виокремлено, висвітлено та обґрунтовано методологічні підходи, покладені в основу реалізації академічної мобільності студентської молоді: системний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний, ресурсний, середовищний.

Ключові слова: академічна мобільність, студентська молодь, заклад вищої освіти, методологічні підходи, системний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний, ресурсний, середовищний підхід.

The implementation of students' academic mobility: methodological approaches

Annotation. The article is devoted to highlighting the actual problem of higher education - academic mobility. The purpose of the article is to study the methodological approaches that are the basis for the implementation of academic mobility of students. An analysis of the scientific literature on the research problem was performed. It was found that the problem of

¹ Анастасія-Марія Чубінська, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти кафедри академічного співу, Львівська національна музична академія ім. Миколи Лисенка, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9758-7498>

² Віталій Гучко, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», ORCID <https://orcid.org/0009-0002-7271-2480>

academically mobile student youth is studied by researchers who are representatives of different fields of knowledge and from different perspectives: the role of academic mobility from the perspective of public administration, economics, pedagogy, law, international relations, philosophy, psychology; trends in the development and implementation of academic mobility in the international space of higher education; domestic experience of implementing academic mobility; theoretical and methodological foundations of the research problem, etc. Based on the study of scientific and pedagogical literature on the research problem, it was found that academic mobility as a phenomenon of pedagogical reality is considered from the perspective of various branches of scientific knowledge, and a number of methodological approaches are laid as a basis for its implementation. The conclusion was formed that the phenomenon of academic mobility is analyzed from a political perspective; economic prospects; social perspective; demographic perspective; pedagogical perspectives. Methodological approaches that are the basis for the implementation of academic mobility of student youth are singled out, highlighted and substantiated: systemic (academic mobility as a system that has its own purpose and tasks, functions, subjects and objects, the conditions in which it is implemented), competence (academic mobility as a component of future specialists' professional training), personal (academic mobility as a mechanism of personality development), activity (academic mobility as individualized activity, which meets the needs and interests of a student), resource and environmental (academic mobility is realised if the conditions and means of its implementation are provided).

Keywords: academic mobility, student youth, higher education institution, methodological approaches, system, competence, personal, activity, resource, environmental approach.

Вступ

На початку XXI століття, у час глобалізації висуваються нові вимоги до фахівців, їхньої професійної підготовки, наявності системи знань, умінь і навичок, що спричинено підвищенням рівня конкуренції на рівні економік різних країн та окремих індивідуумів. Освіта розглядається як інвестиція, що сприяє забезпеченню захищеності від безробіття з одночасним розширенням профілю професійної діяльності сучасних фахівців. Також на початку XXI століття спостерігається тенденція щодо забезпечення високої якості освіти, транспарентності, гармонізації між різними країнами, що веде до прийняття та визнання результатів навчання фахівця на міжнародному рівні. Уряди, які прагнуть забезпечити сталий економічний і соціальний розвиток своїх країн, вживають заходів для сприяння прийняттю міжнародно визнаних високих академічних стандартів і заохочують обмін і мобільність студентів.

Академічна мобільність є одним із важливих компонентів Болонського процесу та дієвим механізмом, що сприяє створенню і розвитку міжнародної співпраці та надає змісту європейському виміру освіти. Академічна мобільність сприяє забезпеченню ефективності особистого розвитку студентів, забезпечує можливість уникнути безробіття, підвищити власні шанси фахівців на пошук роботи і працевлаштування, а також сприяє формуванню особистості, що сповідує цінності різноманітності, толерантності, лінгвістичного плюралізму та співіснування в мультикультурному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема академічної мобільної студентської молоді вивчається дослідниками, що є представниками різних галузей знань та з різних перспектив: роль академічної мобільності з перспективи державного управління, економіки, педагогіки, права, міжнародних відносин, філософії, психології; тенденції розвитку та реалізації академічної мобільності у міжнародному просторі

вищої освіти [12]; вітчизняний досвід реалізації академічної мобільності [3]; теоретичні та методологічні основи проблеми дослідження [8] тощо.

Формулювання мети статті. Метою нашої статті є дослідження методологічних підходів, покладених в основу реалізації академічної мобільності студентів.

Результати

Проблема академічної мобільності та її вивчення передбачають фокусування дослідницької уваги на методологічних підходах, що застосовуються з метою її реалізації. Феномен академічної мобільності різноманітний, а відтак розглядається з перспективи різних галузей наукового знання. «Аналіз досліджень учених свідчить, що проблема академічної мобільності має міждисциплінарний характер і є актуальною як для освітян, так і для філософів, психологів, соціологів, економістів, управлінців. Звернімо увагу, що більшість робіт дослідників присвячено тому, як саме визначити феномен академічної мобільності; скоригувати освітні програми професійної підготовки фахівців різних спеціальностей відповідно до вимог реалізації права студентів на академічну мобільність; сформувати професійні компетентності, які забезпечать у перспективі працевлаштування фахівців в умовах розгортання конкурентного ринку праці» [7, 38].

Охарактеризуємо сутність академічної мобільності, взявши до уваги різні її особливості. Передусім, найбільш очевидною характеристикою академічної мобільності є географічне переміщення студента з одного місця в інше, тобто йдеться про фізичну або просторову мобільність. Якщо до поширення пандемії Covid-19, зазвичай, йшлося про міжнародну академічну мобільність, то нині таке переміщення може реалізуватися як на внутрішньо-національну рівні, так і міжнародному. По-друге, студентська мобільність є складовою більш ширшого поняття «академічна мобільність». Академічна мобільність, як правило, охоплює як представників академічних кіл, так і студентів і викладачів, які переміщуються з метою особистого та професійного розвитку. Академічна мобільність найчастіше асоціюється зі студентською мобільністю, що розуміється як період формального чи неформального навчання за кордоном для особистого чи професійного розвитку.

На наше переконання, академічну мобільність студентів як компоненту їхньої професійної підготовки слід розглядати з перспективи аксіології, оскільки академічна мобільність передбачає перебування в іншому середовищі, якому характерне філософське, релігійне, соціальне. Економічне, культурне різноманіття.

Переїзд в інше середовище, адаптація до нього часто призводять до перегляду світоглядних позицій студентів, що «пов'язано зі зміною життєвого устрою студента, його сприйняттям сучасного світу, ментальності спільноти іншої країни, її культурних особливостей, норм права, комунікації з оточенням, зокрема в академічному середовищі тощо. Усе це потребує від молодої людини, окрім подолання складнощів особистісної ідентифікації, готовності до організації своєї життєдіяльності й навчання з позицій інших правових норм, культури й, звичайно, – правил набуття освіти в іншій країні» [7, 39]. Відтак, доцільно розглядати академічну мобільність студентської молоді з позицій філософії, психології, культурології.

Для реалізації академічної мобільності студентів важливо сформувати у них відповідну систему знань, умінь і навичок, які допоможуть їм як із пошуком відповідної програми академічної мобільності, так і її вибором та реалізацією. Тут актуалізується потенціал педагогічної науки, яка презентує систему теорій, концепцій, парадигм, принципів, закономірностей та методологічних підходів.

На наше переконання, серед основних методологічних підходів, які покладені в основу академічної мобільності майбутніх фахівців, слід виокремити системний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний, ресурсний, середовищний.

Відповідно до системного підходу, будь-який феномен розглядається із позицій системи, яка є сукупністю пов'язаних між собою компонентів та зав'язків між ними. У контексті нашого дослідження академічна мобільність – це система, яка має свою мету і завдання, функції, суб'єктів і об'єктів, умови, в яких вона реалізується. Шабанова наголошує, що при аналіз будь-якого явища з позицій системного підходу, необхідно брати до уваги основні системні принципи: «цілісності (принципова незводимість властивостей системи до суми властивостей складових її елементів і неможливість виведення з останніх властивостей цілого; залежність кожного елементу, властивості і відношення системи відповідно їх місця, функцій і т. і. усередині цілого); структурності (можливість опису системи через встановлення її структури, тобто мережі зв'язків системи; обумовленість поведінки системи поведінкою її окремих елементів і властивостями її структури); взаємозалежності системи і середовища (система формує і проявляє свої властивості в процесі взаємодії з середовищем); ієрархічності (кожен компонент системи у свою чергу може розглядатися як система, а досліджувана у даному випадку система є одним з компонентів ширшої системи); множинності опису кожної системи (через принципову складність кожної системи її адекватне пізнання вимагає побудови безлічі різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи)» [10, 20].

«Сприятливим для академічної мобільності є створення і поширення філій вищих навчальних закладів за межами країни, що веде до мобільності постачальників освітніх послуг, освітніх проектів, навчальних програм і матеріалів тощо за допомогою таких нових форм, як комерційна концесія (франчайзинг), спільні ступені й партнерська співпраця (державна/приватна, некомерційна/комерційна, місцева/іноземна, установ/корпорацій). Нові типи партнерств формуються у відповідь на зростаючий попит на доступ до вищої освіти, а в багатьох випадках – здобуття іноземної академічної кваліфікації. У розвитку академічної мобільності Дж. Найт (Jane Knight) виокремлює дві важливі тенденції. Перша тенденція – зміщення від мобільності студентів до програм і постачальників мобільності. Важливо відзначити, що кількість студентів, що прагнуть отримати освіту в зарубіжних країнах, як і раніше, зростає, але нині більше уваги приділяється доставлянню іноземних академічних курсів і програм студентам в їх рідній країні. Друга тенденція – зміщення орієнтації від співробітництва в цілях розвитку до конкурентоспроможної торгівлі» [8, 44].

Щодо компетентнісного підходу, академічна мобільність студентів розглядається як компонент професійної підготовки майбутніх фахівців відповідно до освітніх програма першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) рівня підготовки докторів філософії. «На активізацію діяльності студентів як суб'єктів навчальної діяльності спрямований і компетентнісний підхід. На відміну від традиційних підходів, де навчальна діяльність зводиться до процесу набуття знань, умінь і навичок, компетентнісний підхід передбачає їх єдність, взаємопроникнення та доповнення іншими, не менш важливими, компонентами. У його основі, як і при діяльнісному підході, лежить ідея діяльнісного (активного) характеру змісту освіти. Проте при компетентнісному підході навчальна діяльність спрямована на інший результат – формування в суб'єктів навчання системи компетенцій. Зміст останніх включає в себе і їх особистісне ставлення до предметів та процесів, що є необхідними для продуктивної діяльності щодо них. Тому компетенції набувають значення власних цінностей суб'єктів навчання. Такі ж результати є бажаними при застосуванні особистісно орієнтованого підходу до навчання. При обох освітніх підходах продуктом

процесів соціалізації, навчання, загальної професійної підготовки до виконання всього спектру життєвих функцій повинен стати відповідальний індивід, здатний до втілення вільного гуманістично орієнтованого вибору» [2, 64].

Академічна мобільність сприяє формуванню професійної компетентності, яка, своєю чергою, є інтегративним утворенням, складовими якого є знання, уміння і навички, цінності ставлення. Професійна компетентність охоплює загальні та фахові компетентності.

Компетентнісний підхід до реалізації академічної мобільності як складової професійної підготовки студентів – майбутніх фахівців співвідносимо з теорією людського капіталу, відповідно до якої це знання, уміння, навички та кваліфікація, які студенти формують шляхом інвестування у власну освіту та навчання. «... під компетентнісним підходом необхідно розуміти метод моделювання результатів професійної освіти і навчання та їх представлення у вигляді норм якості підготовки кваліфікованих робітників. Принагідно зауважимо, що компетентнісний підхід не протистоїть традиційному, знанневому підходові, який продовжує використовуватися у професійній освіті, а навпаки – істотно розширює його зміст особистісно орієнтованим навчальним матеріалом. Цінність компетентнісного підходу полягає в реалізації нової системи принципів визначення цілей освіти, відбору і структурування змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінювання освітніх результатів» [6, 4].

Компетентнісний підхід передбачає зв'язок цих компетентностей з їхньою потенційною віддачею для самого студента (через збільшення доходів) і навіть більше. Він зосереджується на важливості рівня освіти як рушійної сили економічного зростання на ринку в країні, де проживають студенти. Крім того, студенти намагаються максимізувати свою корисність протягом свого життя, інвестуючи у свою освіту. Поєднання цієї освіти і міжнародна міграція є подальшим розширенням інвестицій у людський капітал. Пов'язуючи теорію людського капіталу з мотивацією переїзду за кордон, застосовується концепція інвестування у людський капітал до рішень щодо міграції. Тут розглядаються витрати на міграцію як інвестиції порівняно з можливими прибутками від переїзду за кордон, подібно до теорії людського капіталу. Людський капітал також часто пов'язують із висококваліфікованими особами, оскільки останні є важливим внеском у розвиток людського капіталу.

Не менш важливе значення відводимо особистісному підходу, оскільки академічна мобільність студентів сприяє формуванню і розвитку особистості, усвідомленню цінності знань, формуванню соціальних навичок, які необхідні фахівцю у будь-якій сфері професійної діяльності. Такий особистісний підхід до реалізації академічної мобільності співвідносимо з теорією соціального капіталу, оскільки студент отримує переваги, формуючи та постійно підтримуючи власну соціальну мережу та зміцнюючи соціальні зв'язки і взаємодію з іншими індивідами (студентами, викладачами) та організаціями.

Особистісний підхід до реалізації академічної мобільності полягає в тому, щоб об'єднати та ефективно використати ресурси для досягнення цілей студентів. «... особистісний підхід означає визнання цілісності головного об'єкта вивчення психології – людини, як зі сторони її психічної організації, так і зі сторони її взаємодії з об'єктивним світом – діяльності. Цілісність психіки (у першу чергу як свідомості) та діяльності людини фокусуються у понятті «особистість». Відповідно до особистісного підходу, жодне психічне явище, будь то процес, стан чи властивість, що проявляється в діяльності, а відповідно, й сама ця діяльність та її елементи – дії і вчинки, не можуть бути правильно зрозумілі без врахування їх особистісної обумовленості» [9, 76].

Концепція соціального капіталу включає в себе основні соціальні мережі та громадянське суспільство. Соціальні мережі означають збереження стосунків на неформальному (наприклад, родина, друзі, сусіди) або формальному (наприклад,

організації, асоціації) рівні, а функціонування громадянського суспільства передбачає внесок особи в зміни у своїй громаді через неформальну діяльність (наприклад, волонтерство). Для справжнього збереження цього соціального капіталу потрібно брати участь у фізичних подорожах, у нашому випадку – академічній мобільності. Саме через соціальний капітал індивіди можуть легше отримати економічні та культурні ресурси та отримати переваги через членство в організаціях і соціальних мережах, але очевидно, що існує відносний дефіцит соціального капіталу, коли студенти їдуть до нової країни.

Дубасенюк зауважує: «особистісний підхід – це найважливіший психолого-педагогічний принцип, що передбачає урахування своєрідності індивідуальності особистості у вихованні дитини; систему відносин, за якою кожен учень відчуває себе особистістю і відчуває увагу педагога особисто до нього; при цьому дитина розуміє, що рівна вчителю в своєму світі відчуттів і переживань, нічим не відрізняється від світу вчителя» [1, 15]. Далі авторка наголошує, що важливими ознаками особистісного підходу є такі: «організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії; створення умов для самоактуалізації особистості; її активізація; забезпечення зовнішніх і внутрішніх мотивів учнів; отримання задоволення від вирішення навчальних завдань і завдань у співпраці з іншими суб'єктами освіти; забезпечення умов для самооцінювання, саморегуляції і самоактуалізації; перенесення акценту у функціях педагога на позицію фасилітатора» [1, 17].

Щодо діяльнісного підходу, та його застосування у реалізації академічної мобільності, йдеться про те, що зазвичай, така академічна мобільність є індивідуалізованою, відповідає потребам та інтересам окремого студента. «Діяльнісний підхід передбачає зорієнтованість навчально-виховного процесу безпосередньо на особистість студентів та потребує урахування його індивідуальних особливостей. На практиці його сутність полягає у персоналізації педагогічної взаємодії, яка передбачає відмову від рольових масок, адекватне включення особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій, відповідних до них дій і вчинків) майбутніх фахівців. Пріоритет особистості не тільки не применшує ролі викладача, але і робить його завдання ще складнішим, підвищує вимоги до нього як організатора навчально-виховного процесу. Реалізація цього підходу потребує переведення студентів на позицію суб'єктів пізнання, співпраці та спілкування на основі використання педагогічного прийому «рівності викладача і студентів» [5, 154]. До основних ознак діяльнісного підходу авторка відносить: «використання активних прийомів та методів навчання; розвиток умінь, необхідних для самостійної навчальної діяльності; здійснення рефлексивного навчання студентів, яке передбачає їх залучення до аналізу спільної продуктивної діяльності однокласників, педагога і самих себе; дотримання в організації навчання такої структури: мотиваційно-цільового, операційно-функціонального і контроль-рефлексивного етапів» [5, 155].

Важливе значення для реалізації академічної мобільності студентів закладів вищої освіти має ресурсний підхід. Погоджуємось із дослідником Микитюк, яка досліджує застосування ресурсного підходу у професійній підготовці педагогів, що ресурсний підхід «передбачає розкриття питань про організацію інноваційного навчання, зорієнтованого на пошук і розвиток потенційних можливостей кожного студента – майбутнього вчителя. Ресурс визначається як сукупність об'єктивно існуючих умов і засобів, необхідних для реалізації потенційних можливостей суб'єкта педагогічного процесу. До ресурсів відносяться зовнішні (засоби й умови довкілля) і внутрішні, тобто індивідуальні ресурси особистості. Інноваційність навчання (лат. *innovatio* – оновлення, зміна) передбачає орієнтування професійної педагогічної підготовки на динамічні зміни в навколишньому світі, організацію навчальної та освітньої діяльності, яка ґрунтується на розвитку різноманітних форм професійного мислення, творчих здібностей, високих

соціально-адаптаційних можливостей особистості кожного студента – майбутнього фахівця» [4, 54]. В іншій праці Микитюк наголошує на тому, що існують різноманітні типи становлення професіонала:

- Тип «W» (професіонали). Вони ставляться до навчання як до інструменту підготовки до майбутньої професії. Виконують лише стільки домашніх завдань і вправ, скільки потрібно для того, щоб не залишитися на другий рік. На думку більшості «професіоналів», основна причина того, що вони вчаться, – це отримання професійної підготовки і освіти.
- Тип «X» (нонконформісти). Ці студенти шукають в предметах, що викладаються, знання про життя взагалі на основі власного вибору. Не виходять з бібліотек. На їх думку, учбовий заклад існує для того, щоб задовольнити їх жадання знань і цікавість до життя.
- Тип «Y» (академіки). Ці студенти наближаються до типу «X» з тією різницею, що академіки теж живуть книгами, не відриваються від інших форм суспільного життя. Вони прагнуть виділитися, якнайкраще скласти іспити.
- Тип «Z» (студентські діячі). Ці студенти велику увагу приділяють суспільним формам життя, чим самій науці. Цілком імовірно, що загальна спрямованість структури інтересів даних типів, що склалася, зберігаються і в їх подальшій діяльності» [4, 141].

Вважаємо, що академічна мобільність є важливим компонентом підготовки майбутнього фахівця, незалежно від типу становлення професіонала. І в контексті нашого дослідження, розуміємо, що академічна мобільність студентів можлива у тому випадку, якщо забезпечені умови і засоби її реалізації. Тут йдеться про наявність різноманітних програм, участь сучасних університетів у різноманітних проектах, різного роду видах співпраці, що розширює освітні можливості для студентів.

Середовищний підхід в реалізації академічної мобільності студентів обґрунтовуємо тим, що «... що зміст освіченості буде розумітися як безперервно мінливе середовище, включаючи інформаційні та телекомунікативні середовища, що найбільш оперативно відбивають ці зміни. Однак, як показує досвід, застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій, само по собі, не приводить до істотного підвищення ефективності освітнього процесу та професійної підготовки фахівця. Доцільним є створення такого освітнього середовища професійної підготовки, яке забезпечувало б процеси гуманізації освіти, підвищення його інноваційності, креативності, інтегративності, створювало б умови, максимально сприятливі для професійного саморозвитку особистості» [11, 6]. Далі авторка наголошує, що «Водночас середовищний підхід не замінює інші відомі методологічні підходи в педагогіці, а доповнює, конкретизує їх. Особливо це стосується особистісного підходу. Адже, особистісний підхід передбачає створення умов для вільного розвитку професійного та творчого потенціалу кожного з учасників освітнього простору, з метою самоорганізації, самовиховання, саморегуляції поведінки та саморозвитку взагалі, а створення саме таких умов і є середовищний підхід» [11, 7].

Висновки

Отже, на основі опрацювання науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, з'ясовано, що академічна мобільність як явище педагогічної дійсності розглядається з перспективи різних галузей наукового знання, а в його основу її реалізації покладено низку методологічних підходів. Сформовано висновок про те, що феномен академічної мобільності аналізують з політичної перспективи; економічної перспективи; соціальної перспективи; демографічної перспективи; педагогічної перспективи. Виокремлено, висвітлено та обґрунтовано методологічні підходи,

покладені в основу реалізації академічної мобільності студентської молоді: системний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний, ресурсний, середовищний.

Список використаних джерел

1. Дубасенюк, О. А. (2012). *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
2. Заблоцька, О. С. (2008). *Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз*. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 40, 63-68.
3. Зленко, А., & Ісайкіна, О. (2019). Академічна мобільність як невід’ємна складова інтеграції України до сучасного європейського суспільства знань. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, 6(2), 56-76.
4. Микитюк, С. О. (2014). Ресурсний підхід у підготовці майбутніх учителів до інноваційної діяльності. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 4, 54-61.
5. Пасічник, О. (2017). Діяльнісний підхід–сутність та особливості реалізації у процесі навчання студентів ВНЗ. *Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті: матеріали IV Міжнародної науково-практичної онлайн-інтернет конференції*. (с. 154-156). Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка.
6. Радкевич, В. О. (2012). *Компетентнісний підхід до забезпечення якості професійної освіти і навчання*. Взято з: https://lib.iitta.gov.ua/4336/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D1%96%D0%B4.pdf
7. Скирда, Т. С. (2020). *Формування академічної мобільності майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин у професійній підготовці: дисертація*. Київ: Національний авіаційний університет.
8. Стрюк, М. І., Семеріков, С. О., & Стрюк, А. М. (2015). Мобільність: системний підхід. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 5(49), 37-70.
9. Хохліна, О. П. (2019). Особистісний підхід як методологічний інструментарій забезпечення становлення в людини її індивідуальності. У *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства: монографія колективна*. (с. 76-85). Київ: ТОВ «АльфаПІК».
10. Шабанова, Ю. О. (2014). *Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури*. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет.
11. Ярошинська, О. (2011). Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 4(1), 104-109.
12. Juškevičienė, A., Samašonok, K., Rakšnys, A. V., Žirnelė, L., & Gegužienė, V. (2022). Development trends and challenges of students' academic mobility in higher education. *Entrepreneurship and sustainability issues*, 9, 304-319.